

סימן יח. דברים שבלב

א. הקדמה

“דברים שבלב אינם דברים” (קידושין מט:): אדם זכאי לטעון שביצע פעולה מסויימת על תנאי, רק אם אמר במפורש את התנאי בשעת ביצוע הפעולה. למשל, אדם שמכר את ביתו אינו יכול לבטל את המכירה על סמך הטענה שמכר את ביתו כי חשב שיהיה באפשרותו לעלות לארץ, ובסופו של דבר לא עלה בידו לעשות כן, אם לא אמר במפורש שמוכר את הבית רק אם יצליח לעלות לארץ (שם).

מקרים חריגים

ישנם כמה מקרים בהם הדין הוא שדברים שבלב הם כן דברים, כלומר ישנה התחשבות בדברים שהאדם חשב בלבו, אף על פי שלא אמר כך במפורש:

1. כאשר התכוון לומר משהו אחד, ובטעות אמר משהו אחר. למשל, המשנה בתרומות (ג:ח) אומרת, שאדם שרצה להפריש תרומה ואמר בטעות “מעשר”, אין המעשר חל. הסיבה לכך שבמקרים אלו דברים שבלב הם כן דברים, היא שכאשר אדם התכוון לומר משהו אחר, למילים שאמר אין תוקף כלל, והם פליטת פה גרידא¹.
2. כאשר הדברים שבלב הם “אומדנא דמוכח” (ב”ב קמו:), כלומר כאשר ברור למה התכוון אף על פי שלא אמר כך במפורש². הדין כך אף במקומות בהם המצב והציפיות סותרים את מה שאמר במפורש, ומבטלים את דיבורו לחלוטין³.

1 עיין בשיטה לא נודע למי קידושין מט: ד”ה “אמר רבא”.

2 בגמ’ שם משמע שישנה מחלוקת בשאלה האם אכן מתחשבים באומדנא דמוכח או לא. אולם, קשה להניח שהדעה החולקת סוברת שאין כלל אומדנא דמוכח, ואדם שימכור “מכונת” יוכל לטעון שלא מכר את המנוע. לכן, יש לפרש שהמחלוקת שם היא על רף ההוכחה שבאומדנא - עד כמה צריך להיות ברור למה התכוון, אך במקרים בהם ברור מעבר לכל ספק למה התכוון, יודו כולם שדברים שבלב הם דברים. שתי דוגמאות המופיעות בגמ’ למקרים בהם הנסיבות והמצב מבטלים לגמרי את הדברים שאמר, הן ‘שטר מברחת’ ואונס בנדרים:

א. שטר מברחת (כתובות עח: - עט:), הוא מקרה של אישה שלפני נישואיה הקנתה על ידי שטר את נכסיה לבתה, כאשר ברור שמטרת נתינת הנכסים היא הברחתם מן הבעל לעתיד, ולא נתינתם לבת. בתה לא זוכה בנכסים (כלומר - השטר בטל), אף על פי שאמה לא ציינה במפורש שאין כוונתה להקנות כלל על ידי השטר (זאת היא ההבנה הפשוטה בסוגיה, וכך גם הבינו תוס’ (עח: ד”ה “כתבתיהו לברתה”), אך רש”י (שם ד”ה “דיבעיא דתבריתיהו לנכסיה”) הביין אחרת את הסוגיה).

ב. אונס בנדרים (נדרים כז: - כח:). הוא מקרה של אדם הנשבע או נודר נדר שרכשו (או חלק ממנו) הוא תרומה או ששייך למלך, על מנת להציל את אותו הרכוש מגזלן. הנדר או השבועה לא חלים, כיון שברור שנדר או נשבע מחמת אונסו.

3. **מקרים בהם אין צד שני שיפגע** אם תהיה התחשבות בדברים שבלב. הרמ"א (ח"מ ד"ד), למשל, סובר שבמתנה יוכל נותן המתנה לחזור בו על סמך דברים שלב, בניגוד למכר⁴ (זאת רק על פי חלק מן ההסברים לגבי דברים שבלב, ולקמן יורחב בעניין זה).

ב. אופי הדין

ניתן להציע כמה הסברים לכך שדברים שבלב אינם דברים:

1. **האדם אינו מעוניין באמת בתנאי שחשב עליו אם לא אמר אותו.** כך סובר הרשב"א (קידושין מט: ד"ה "בעידנא דזבין"). ניתן להסביר זאת בכמה נימות:

א. **כאשר ישנם שני צדדים למשא ומתן, ישנה אומדנא בדעתו של האדם, שאינו רוצה באמת את מה שחשב בלבו, שהרי הוא יודע שלאחר מכן הצד השני לא יאמין לו ולא יסכים לשינוי המעשה⁵.**

ב. **הדיבור הוא הביטוי המובהק והחזק ביותר לדעת האדם, והעובדה שאדם חשב על משהו, אך החליט לא לומר אותו בסופו של דבר, מהווה ראייה לכך שהוא אינו מעוניין בכך באמת.**

2. **האדם כן מעוניין בתנאי שחשב בלבו, אך למרות זאת אין התחשבות בכך.** ה'שיטה לא נודע למי בקידושין (ג. ד"ה "זאמאי והא בליביה") אומר במפורש שאפילו אם ניתן להאמין לאדם שחשב כך בליבו, דברים שבלב אינם דברים. ברם, הוא אינו מנמק קביעה זו, וניתן להסביר זאת בשתי דרכים:

א. **דין הנועד לאפשר חיי מסחר ומשא ומתן תקינים:** אם כל אדם יהיה נאמן לטעון לאחר מעשה למה התכוון בכל קניין ומשא ומתן שביצע, לא יוכל להתקיים מסחר תקין. כלומר, גם אם באמת דעתו הייתה מה שחשב בלבו (ולא אמר במפורש), אין מתחשבים בכך, כיוון שיש צד שני שיפגע אם ניתן לו לפרש את דבריו לאחר מעשה.

ב. **'אין לדיין אלא מה שענינו רואות':** בי"ד שופט רק על פי מה שגלוי וברור. מבחינת בי"ד, דעת האדם הרלוונטית היא זאת שהובעה במפורש בלבד. לא העובדה שיש כאן שני צדדים היא הקובעת, אלא העובדה שבי"ד לא יכול לשפוט על פי דברים שאינם גלויים. לכן, גם אם מדובר במעשה בו אין צד שני שנפגע, בי"ד לא יתחשב בדברים שבלב.

4 עיין גם ברמב"ם הלכות זכייה ומתנה ו: א-ט.

5 הסבר זה לוקה לכאורה במעגליות לוגית, כיוון שאם הקביעה תהיה שדברים שבלב הם כן דברים, אז אין שום סיבה שאדם יתאמץ לומר במפורש את מה שחושב בליבו. התשובה לכך היא שאפילו אם באופן מהותי דברים שבלב הם כן דברים, ברור שאמירת הדברים במפורש תמנע אי-נעימות ובעיות. לכן, ישנה אומדנא טובה, שאם אדם חשב באמת על תנאי, היה עליו לאומרו כדי להמנע אחרי כן מבעיות וסיכוכים.

יש לציין כי ההסברים אינם סותרים זה את זה, וניתן לקבל כמה הסברים במקביל, וכן להתאים הסברים שונים למקרים שונים.

השלכות לאופי הדין

ניתן להציע מספר השלכות לאופי הדין:

1. **מקרה בו אין צד שנפגע**, למשל נתינת מתנה או נדרי איסור. על פי ההבנות שדברים שבלב אינם דברים משום שהאדם אינו מעוניין באמת במה שחשב בליבו כיוון שהוא יודע שהצד השני לא יאמין לו, או שהדין נועד לאפשר חיי מסחר תקינים, הרי שבמקרים כאלו דברים שבלב כן יהיו דברים, משום שהם מתמקדים בצד השני. על פי שאר ההבנות, גם כאשר אין צד שני שנפגע עדיין דברים שבלב אינם דברים. לגבי מתנה, הרמ"א (ראה לעיל) טוען שנותן המתנה יכול לחזור בו על סמך דברים שבלבו, ומכאן שלדעתו **דברים שבלב הם כן דברים כאשר אין צד שני שנפגע**.⁶
2. **כאשר אין סתירה בין מה שחשב לבין מה שאמר**. התוס' בשבועות (כג. ד"ה "דלמא") סוברים, שכאשר הדברים שבלב אינם סותרים דבריו, אלא רק מפרשים אותם, כן מתחשבים בדברים שבלב. על פי ההסבר שדברים שבלב אינם דברים מכיוון שיש אומדנא שהאדם אינו מעוניין באמת בדברים שבלבו ניתן להבין את דברי התוס': במקרים שהדברים שבלבו הם פירוש סביר למה שאמר, ניתן לומר שלא אמר כן במפורש לא בגלל שאינו רוצה את מה שבלבו, אלא בגלל שחשב שברור למה התכוון, ולכן לא ראה צורך לומר כן במפורש. על פי שאר ההסברים קשה לבאר את התוס'.⁷
3. במקרה של **שטר מברחת** (ראה לעיל – הערה 3) ייתכן שהדברים שהיו בלב האישה לא היו ידועים לצד הקונה. למרות זאת, דברים שבלב הם כן דברים במקרה הזה (שהרי ברור לכולם שהאישה נתנה את כל נכסיה לפני חתונתה רק על מנת שלא יגיעו לבעל). על פי ההבנות שדברים שבלב אינם דברים משום שבי"ד דנים רק לפי מה שהם יודעים, או שהדיבור הוא הקובע לגבי דעתו של אדם, ניתן לקבל במקרה של שטר מברחת את הדברים שבלב, שהרי ברור למה התכוון האדם, ויש כאן "אומדנא דמוכח". על פי שאר ההבנות, לפיהם מוקד הבעיה בדברים שבלב הוא בכך שיש צד שני, קשה להבין מדוע

6 ברם, הסמ"ע (י"ז) מסביר שכאשר מדובר במתנה, ישנה אומדנא חזקה יותר שהנותן מעונין לבטל אותה, כיוון שאין תמורה לנותן המתנה, בניגוד למכר בו המוכר מקבל כסף.

7 ישנו מרחב אפור גדול בין מה שניתן להגדיר כפירוש סביר לדברים שאמר לבין מה שניתן להגדיר כתירוץ דחוק. אולם, התוס' אינו מחלק בין סוגים ורמות של פירושים, ואומר בפשטות שכל עוד אין סתירה בין פירושו לבין מה שאמר, דברים שבלב הם כן דברים.

דברים שבלב הם כן דברים, שהרי הצד השני לא ידע בשעה שקיבל את המתנה על תוכניותיו של נותן המתנה⁸.

8 ברם, ניתן לטעון ששטר מברחת אינו קונה רק כאשר היה ידוע לקונה שאין כוונה מצד האישה להקנות לו בשטר, ואם כן אין ממקרה זה הוכחה לענייננו.